

van werkdorp naar woondorp

Annen

Een eigentijdse
wandeling
door de
schoolplaat
van Schuiling

Roelof Schuiling-wandeling

Op deze wandeling verkennen wij het dorpslandschap van Annen aan de hand van de schoolplaat *Een esch in Drenthe* (1912) van de geograaf Roelof Schuiling. Deze schoolplaat van zijn geboortedorp was de eerste in een reeks van *37 Aardrijkskundige Wandplaten van Nederland*.

Bij de uitwerking van de wandeling bleek Schuilings handleiding bij de schoolplaat een uitstekende historische bron voor de nodige contrasten in het verhaal.

Van werkdorp naar woondorp vormt het thema voor de beschrijving van 13 aandachtspunten. Deze zijn gemarkeerd door genummerde veldkeien die met hulp en inzet van de Boermarke Annen langs de route zijn uitgezet. Tevens zijn, met goedkeuring van Staatsbosbeheer, enige bankjes geplaatst.

2016

Uitgave Historische Vereniging Annen

www.annentoen.nl

Tekst Hans Elerie & Roelof Eleveld

Vormgeving Albert Rademaker *i.s.m.* Klaas van Slooten

Adviezen Geert Dekker & Albert Houwing

Beeldmateriaal Archief Historische Vereniging Annen,
tenzij anders vermeld.

Literatuur

Bosch J.H.A., 1990. Geologische kaart van Nederland, blad Assen (oost) 12 O Haarlem.

Elerie J.N.H. e.a., 1993. *Landschapsgeschiedenis van De Strubben/Kniphorstbos*. Groningen.

Havard H., 1875. *De bedreigde grenzen*. Haarlem.

Schuiling R. & Heimans E., 1912. *Landschap bij een eschdorp (Annen, Drente)*. Groningen.

Stichting Commissie Dorpsbelangen Annen, 1995. *De brink rondom Annen rondom de brink*. Assen.

Tiesing H., 1943. *Over de landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe*. Assen.

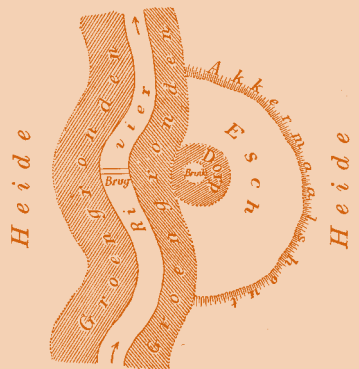
Roelof Schuiling (1854-1936)

Roelof Schuiling was de onbetwiste grondlegger van de Nederlandse schoolaardrijkskunde. De in Annen geboren en getogen boerenzoon viel als schooljongen al op door zijn begaafdheid en kennishonger. Het grootste deel van zijn werkzame leven bracht Schuiling echter door in Deventer waar hij als leraar aan de Rijksskweekschool en het hoger middelbaar onderwijs de kost verdiende. Hier ontplooidde hij zijn glanzende carrière die werd afgesloten met een opmerkelijke staat van dienst.

Roelof Schuiling was een typische negentiende-eeuwer. Hij geloofde in de vooruitgang die zich toen manifesteerde door weergaloze ontwikkelingen in wetenschap en techniek. De opbloei van de aardwetenschappen volgde hij op de voet, om deze vervolgens te verwerken in zijn vele handboeken en atlassen. Zijn belangstelling ging vooral uit naar de *natuurkundige aardrijkskunde*. Van hem is geveugelde uitspraak: *De aard van de bodem bepaalt het landschap*. Hoewel zijn stellige lijfspreuk ook kritiek uitlokte, legde Schuiling toch de basis voor de latere indeling van Nederlandse cultuurlandschappen. Zijn vele schoolplaten van Nederlandse landschappen, die hij door bekende kunstenaars liet schilderen, waren bekend bij een breed publiek en vormen nog steeds een gewild verzamelobject. Maar bovenal was hij een begaafd docent die zijn leerlingen wist te inspireren. Zijn leslokaal vormden vensters op de snel veranderende wereld en een kweekvijver voor toekomstige geografen.

Schuilings model van een esdorp

Grote bekendheid verwierf Schuiling's model van een esdorp dat in veel schoolboeken werd opgenomen. Ook in zijn handboeken en schoolplaten krijgt het esdorp veel aandacht. Zo raakten de kinderen in het lager onderwijs al vroeg vertrouwd met het koren op de es, de krans van akkermaalshout en het groenland langs de slingerende beek. Meerdere generaties latere geografen lieten zich inspireren door Schuiling. Er is geen nederzettingstype in ons land dat zoveel aandacht kreeg in het historisch geografisch onderzoek. Het model is uitgangspunt voor het treffende logo dat het monument en de aandachtspunten langs de route siert.

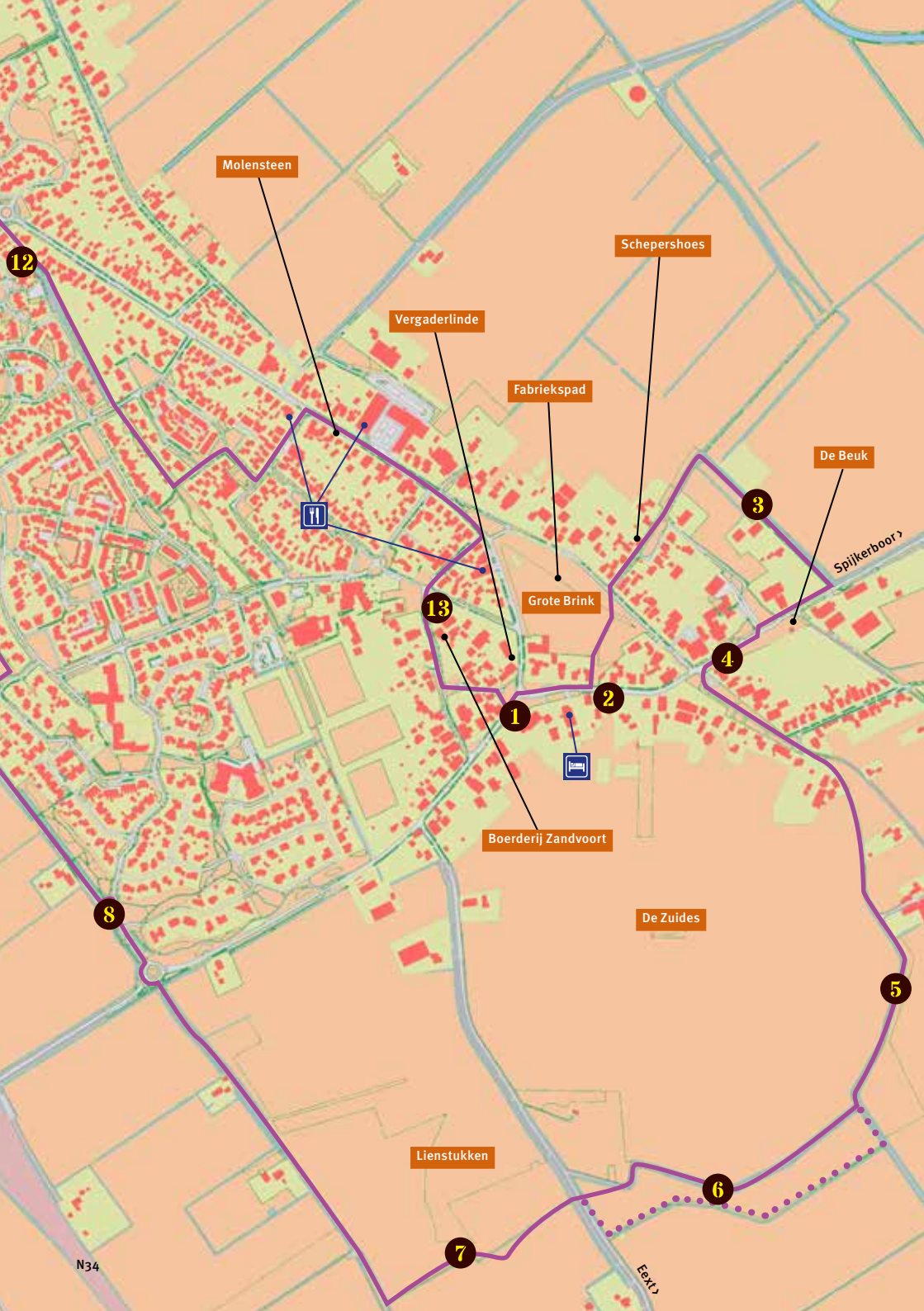

De route start en eindigt bij het gedenkteken voor Roelof Schuiling op de driesprong Brink-Kruisstraat in Annen en is gemarkeerd met 13 veldkeien. Bij ieder markeringspunt vindt u in deze gids een beschrijving van de karakteristieke kenmerken van dit punt c.q. de omgeving.

Lengte: ca. 7,3 km. – LA = linksaf – RA = rechtsaf

1 Loop de Kruisstraat in richting Spijkerboor. Na huisnummer 25 LA naar de Grote Brink. **2** Steek de Brink over langs de bomen. Aan de overzijde LA en meteen RA de Wilgendijk in, loop deze helemaal door tot voorbij de laatste woning, aan het eind RA over onverharde weg. **3** Deze weg vervolgen tot de Spijkerboorsdijk, steek deze over, RA richting het dorp. Tegenover het oude gemeentehuis ligt **4**. Op volgend kruispunt LA via de Bartelaar de Hondsrug op. Blijf deze weg volgen, negeer de zijweg en houd rechts aan. De weg gaat over in zandpad langs de houtsingel rond de Zuides. Na **5** op de driesprong RA naar **6**. *Neem alternatieve route langs de andere zijde van de houtsingel wanneer de weg erg nat is (zie stippellijn).* Loop door tot de Eexterweg, steek deze over en volg het bospad. **7** Einde bospad RA verharde weg. Bij rotonde rechtdoor naar **8** daarna LA (Holtkampen). Aan het eind RA, direct aan eind van weilandje LA het wandelpad op. Loop voorbij het zwembad **9** en ga direct daarna LA bospad in. Vervolg het schelpenpad langs de dorpsrand tot de Schipborgerweg **10**. RA tot paneel met schoolplaat **11**. RA (door houten hekjes) rechtdoor tot T-splitsing en LA ('t Veld). Daarna op T-splitsing weer LA tot de Ronkelskamp en sla LA. Vlak voor de rotonde RA wandelpad naar **12**. Ga verder in dezelfde richting over onverhard pad, passeer de Veldweg en ga daarna bij het fietspad LA. Ga bij driesprong RA de Veldweg op en daarna LA over de Kruisakkers tot de Zuidlaarderweg. Ga hier RA en vervolg langs het winkelcentrum tot voorbij de Markeweg ter hoogte van begin Grote Brink, RA (tussen hekjes door). Via wandelpad de Schoolstraat in. Bij kruispunt **13** schuin rechtdoor en bij de Hoek LA naar eindpunt, c.q. startpunt van de route.

Molensteen

Schepershoes

Vergaderlinde

Fabriekspad

De Beuk

Spijkerboort

Grote Brink

Boerderij Zandvoort

De Zuides

Lienstukken

N34

Eexl

De plek van het schooltje (tekening van Cees Drubbel) staat op de kadasterkaart van 1832 aangegeven.

De kleine brink op de driesprong heette vroeger De Hoek, maar is nu als eerbetoon omgedoopt tot Roelof Schuilingbrink. Hier staat ook het gedenkteken, in de vorm van een lessenaar, dat aan hem is gewijd. De katheder staat binnen de contouren van het oorspronkelijke schooltje uit de eerste helft van de 19^e eeuw, waarvan de hoekpunten zijn aangegeven. Op het paneel wordt het gedenkteken uitgebreid toegelicht.

Roelof Schuilingbrink

Even verderop richting Zuidlaren stond vroeger een oude Linde. Hier verzamelden de boeren zich voor het gezamenlijke boerwerken, zoals het onderhoud van waterlossingen en veldwegen. Als symbool voor de nieuwe saamhorigheid werd in 1991 op dezelfde plek weer een nieuwe Linde aangeplant.

Van werkdorp naar woondorp vormt de rode draad van ons verhaal over Annen en zijn directe omgeving. Toen Schuiling zijn schoolplaat uitbracht in 1912 vormde Annen nog een hechte werkgemeenschap met de boermarkte als kloppende hart. In de vorige eeuw is de werkgemeenschap vaak geïdealiseerd als een overdreven vorm van saamhorigheid of *naober-*

schap. Maar in werkelijkheid was de coöperatieve houding bittere noodzaak om als dorp te overleven. Het bestaan was hard en onzeker; als er geen sprake was van een misoogst dan was het wel de diep ingrijpende landbouwcrisis na de Eerste Wereldoorlog.

In ruim 100 jaar is er veel veranderd. Van een agrarische werkdorp ontwikkelde Annen zich tot een woondorp met forenzen. Eerst geleidelijk, maar vanaf de jaren zeventig in elkaar opvolgende groeistuipen. Toch heeft het dorp daar sociaal niet onder geleden: in 2013 verwierf Annen de begeerde titel, 'het Leukste Dorp van Drenthe'. Aan de hand van gemarkeerde veldkeien vertellen we het verhaal van een eeuw werken en wonen.

Een oude ansichtkaart van de 'Vergaderlinde'.

De Grote Brink

De Drentse esdorpen werden vroeger ook wel brinkdorpen genoemd. Bijna alle esdorpen hadden één of meer brinken. Annen heeft vier brinken: de Kruisingsbrink, de Schoolbrink, De Hoek en de Grote Brink. Deze laatste, waar u nu het zicht op heeft, is een zeer jonge brink, maar wel de grootste van Drenthe! Oorspronkelijk verzamelde de scheper hier de heideschappen van de boeren om deze vervolgens naar de omringende heidevelden te drijven. Naar verhouding hadden de

Annerboeren weinig heide tot hun beschikking en was de dorpskudde van een bescheiden omvang. Bij de veetelling van 1811 werden ruim 500 zogenaamde *Langstaarten* (Drents heideschaap) geregistreerd. Net genoeg voor één schaapsherder, die zijn intrek vond in het Schepershoes van de boermarke aan de Wilgendijk. De mest van de schapen werd eeuwenlang gebruikt om de vruchtbaarheid van de essen op peil te houden. Door de introductie van kunstmest rond 1900 waren zij niet

meer nodig. In 1912, het jaar van de schoolplaat, werd de Grote Brink al beweide door de *Friese schapen* die in hoofdzaak dienden voor de vleesvoorziening.

Als we de brink zijn overgestoken kruisen we het *Fabriekspad*, een oud fietspad dat naar het voormalige boterfabriekje liep. De flankerende beplanting is inmiddels uitgegroeid tot een monumentale laan van eiken die het brinkkarakter versterken. Vanouds hadden sommige brinken ook een sociale functie, die zich aanpaste bij de steeds veranderende behoefte van de tijd. De meer traditionele evenementen die bij het

agrarische werkdorp hoorden waren de jaarlijkse kermis, de Oostermoer tentoonstelling en veekeuring en de bescheiden Annerveemarkt. Tot 1967 werd er ook nog op gevoetbald.

Het huidige gebruik vormt een afspiegeling van de nieuwbakken ‘happeningscultuur’. Zo vormt de brink bij uitstek de ontmoetingsruimte van de jaarlijkse ‘sport en spelweek’. De overige activiteiten zijn te veel om op te noemen: de maandelijkse Hunzemarkt, popconcerten, een Beiers bierfeest, grasbaanraces, de boeren trekker-trek wedstrijd, een Harley-dag, een springconcours, etc. De Grote Brink vormt nu dus het sociale brandpunt van het pluriforme woondorp.

Links boven: de Grote Brink, ca. 1910.
Op de ansicht het Fabriekspad 50 jaar later.

Brinkactiviteiten door de jaren heen.

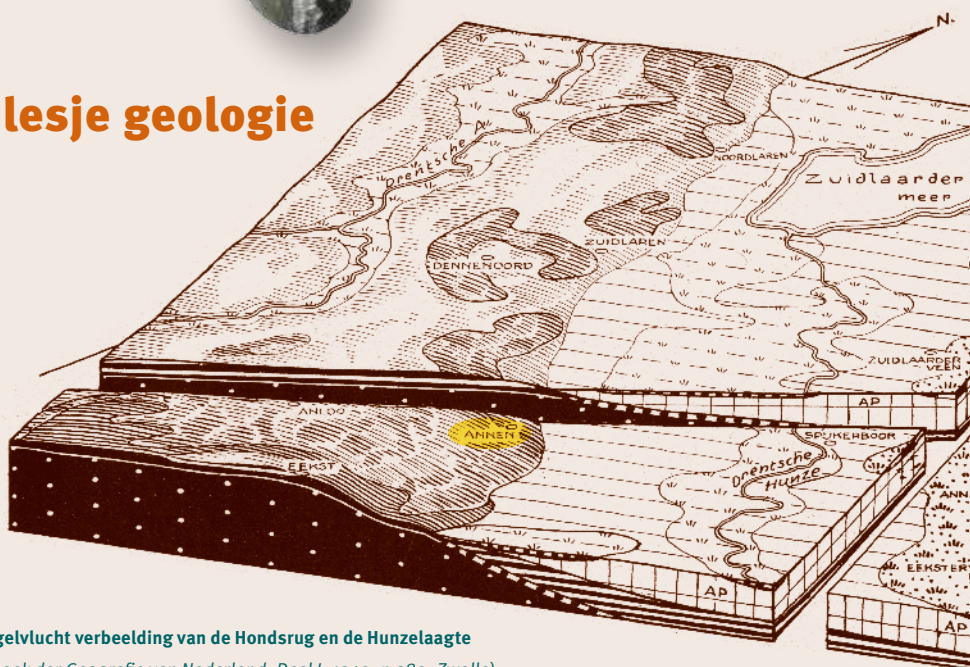
In de tijd van Roelof Schuiling was het vakgebied aardrijkskunde nog breed georiënteerd. Hij had een duidelijke voorkeur voor de geologie. Als jongeling struinde hij de hellingen van de Hondsrug af op zoek naar bijzondere veldkeien en de fossiele 'donderstenen'. In die tijd waren er nog vage denkbeelden over een enorme landgletsjer die een deel van ons land zou hebben bedekt en die de Hondsrug als grondmorene van keien en leem had achtergelaten. In zijn succesvolle loopbaan zou Schuiling de nieuwe inzichten van de ijstijdgeologie op de voet blijven volgen en verwerken in zijn vele publicaties. Ook op zijn jaarlijkse veldexcursies kreeg de geologie een prominente plek.

Donderstenen.

We staan hier op de grens van de lommerrijke Hondsrug en de uitgestrekte Hunzelaagte. Boringen, stuifmeelonderzoek en veentjes, bodemonderzoek en de veldkeienanalyse hebben inmiddels aangetoond dat de basis voor beide landschappen werd gelegd in de laatste twee ijstijden in de tijdvakken van het Saalien en het Weichselien. Zo werd ons land 200.000 jaar geleden vanuit het Scandinavische schild bedekt met landijs dat op sommige plaatsen een dikte bereikte van twee kilometer.

Met één van de eerste ijslobben van het 'toestromende' landijs werd in de huidige Hunzelaagte een dal van 40 m diep 'gebulldoerd'. Voor een deel werd het 'oerdal' weer opgevuld met het sediment van

Een lesje geologie

Een vogelvlucht verbeelding van de Hondsrug en de Hunzelaagte
(Handboek der Geografie van Nederland, Deel I, 1949, p 289, Zwolle).

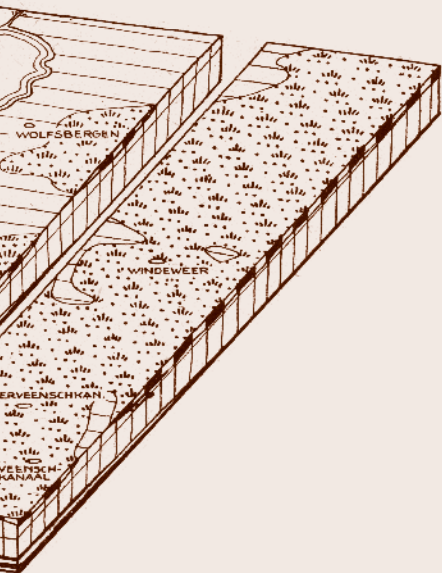
enorme smeltwaterstromen. In de laatste ijstijd zo'n 30.000 jaar geleden veranderde ons land in een poolwoestijn en werden de smeltwaterafzettingen vervolgens met dekzand overstoven. Zo ontstond de overwegend vlakke Hunzelaagte waarin zich onder de gematigde klimaat condities van de laatste 5000 jaar een uitgestrekt veenpakket kon vormen die het fundament werden voor de latere veenkoloniën. Ook aan de westzijde van de Hunze kon zich een hoogveenpakket ontwikkelen die door verveners uit Annen commercieel werd geëxploiteerd.

De Hondsrug heeft een andere ontstaansgeschiedenis. In de laatste periode van het Saalien heeft het landijs hier een enorme grondmorene van keileem achtergelaten die de basis vormt voor een heuvelrug die zich nu uitstrekt van de binnenstad

in Groningen tot aan Emmen. In het Weichselien werd de keileemrug vervolgens weer aangetast door de permafrost condities van een toendra. De ondergrond was tot op 40 m bevroren, terwijl het smeltwater van de winterse sneeuwstormen zich in de zomer een weg zocht naar de Hunzelaagte.

De Bartelaar, bovenop de oostflank van de Hondsrug.

Moerasveen

Hoogveen

Postglaciale dalopvulling

Fluvioglaciaal dek, dikker dan 20 dm

Fluvioglaciaal dek, dikte minder dan 20 dm

Grondmoreene

Grondmoreene resten

Fluvioglaciale zanden onder de grondmorene

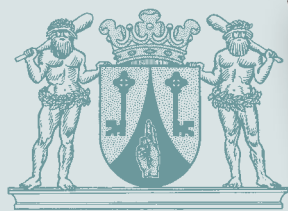

Als we via de Spijkersboordijk de Hondsrug weer bestijgen passeren we het gerestaureerde gebouwtje genaamd De Beuk. In deze schuur, die nu bij de Commissie Dorpsbelangen in gebruik is, werd vroeger de lijkkoets gestald die de overledene naar het kerkhof in het naburige Anloo reed. De vooroorlogse lijkkoetsen hadden een plechtige uitstraling. De zwarte koets,

vaak met uitbundig houtsnijwerk, werd getrokken door twee Friesche paarden met afhangende kleden. Op hun hoofd pluimen en zwarte kappen om de oren. Op de bok zat de koetsier met een zwarte dwarssteek of hoge hoed. In Drenthe hadden vooral de hoofddorpen zo'n luxe lijkkoets want hier woonden de notabelen. In kleinere dorpen zoals Anloo werd de in rouwkleed gehulde kist, op een eenvoudige boerenkar naar het kerkhof gereden.

Even verderop lopen we langs het gemeentehuis van de voormalige gemeente Anloo. Oorspronkelijk stond het gemeentehuis in Eext. Hier woonden de meest welvarende zandboeren die, onder het toen nog heersende censuskiesrecht, zich via hun stemrecht een meerderheid in de gemeenteraad verwierven.

De strijd om het gemeentehuis

Maar de onstuimige groei van de veenkolonien zorgden voor een wijziging van de machtspositie in de raad. De welgestelde veenkers uit Annerveenschekanaal en Annerveen eisten nu dat het nieuwe gemeentehuis in Annen moest komen omdat zij dat dan beter en sneller konden bereiken. Volgens Schuiling illustreerde deze kwestie de strijd tussen de ‘Drenten’ en de ‘veenkers’ die in het hele Oostermoer gold: het was een botsing tussen oud en nieuw, tussen vooruitgang en traditie. Culturele verschillen in mentaliteit en identiteit lijdten vaak een hardnekkig bestaan die bij veranderingen zo weer kunnen opduiken. Zo ontstond er bij de grootschalige Herinrichting van de Veenkoloniën in de jaren 70 en 80 opnieuw een spanningsveld tussen veen- en zanddorpen die ook zijn weerga had in de lokale politiek.

De veendorpen kregen toen ruime middelen voor dorpsvernieuwing terwijl de kwijnende zanddorpen op en houtje moesten bijten. Nu bijna alle dorpen zijn veranderd in vrijblijvende en pluriforme woongemeenschappen, worden de tegenstellingen tussen zand en veen alleen nog beslecht in anekdotes. Bij de gemeentelijke herindeling van 1998 koos de lokale politiek voor een gemeentehuis in Gieten als meest centrale en best ontsloten locatie in de nieuwe gemeente Aa en Hunze.

Boven de hoofdingang van het voormalige gemeentehuis staat een daklijstversiering van het oude gemeentewapen, uitgehouwen in zandsteen. De heraldiek kan alleen begrepen worden als we beseffen dat het nu kleine Anloo het oorspronkelijke hoofddorp van de parochie was, waar de bisschop van Utrecht een kerk en een hof (curtis) bezat. De opgestoken hand die een eed aflegt verwijst naar de Etstoel die op Sint Magnus zitting had. De twee sleutels met bisschopskruis staan voor de bisschop van Utrecht die zowel kerkvorst als heer (graaf) van Drenthe was. De twee ‘*wilde mannen*’ op het originele wapen verwijzen naar de hunebedden en de zeer oude bewoning van het gebied. Bij de herindeling werd de historische heraldiek afgeschaft en vervangen door een eigentijds logo. Veel dorpen in Aa en Hunze drukken nu bij evenementen hun identiteit uit met vlagvertoon. Zo vlagt Annen bij de jaarlijkse sport en spelweek met een vlag die is geïnspireerd door hun schimpnaam *Anner Oelen*.

Via de ruim opgezette Bartelaar bereiken we de Zuides en lopen op een hoge rand van de Hondsrug die naar het oosten voor Nederlandse begrippen behoorlijk afhelt naar de Hunzelaagte. Helaas wordt het bijzondere vergezicht naar het oosten belemmerd door een beplantingsstrook van de ruilverkaveling. Op deze markeringsplek laat Schuiling op de kaart in zijn handleiding aantekenen: *mooi uitzicht*. Op het bankje in de groenstrook kunt u weer van dat weidse uitzicht genieten. Op de schoolplaat van Annen speelt de horizon een belangrijke rol. Op de achtergrond liet Schuiling nadrukkelijk twee rokende schoorstenen van aardappelmeelfabrieken markeren, hoewel de campagne in midzomer nog niet was begonnen. Zij staan in zijn verhaal symbool voor het nieuwe van de snel innoverende veenkoloniën. Dit

in tegenstelling tot het ‘traditionele’ esdorp Annen met het oeroude hunebed op de voorgrond. Hoewel de veenkoloniën bescheiden op de achtergrond zijn verbeeld, worden zij uitvoerig beschreven in de handleiding. Het gaat hier volgens Schuiling om een andere wereld waar mensen wonen met andere zeden en gewoonten en een ander, Gronings dialect.

In die koloniën over de Hunze dringen de nieuwe ideeën eerder door, is meer wrijving en ontwikkeling, is meer durf. Daar rijdt een tram, ook al is het nog maar een paarden-tram; daar hoort men het fluiten der treinen van de Noordooster-locaal-spoorweg; daar is meer leven en beweging.

Aan de horizon gloort de toekomst

Maar de Drent was volgens Schuiling slim genoeg om te profiteren van de veenkoloniale expansie. Zo stonden de Anner boeren bij het verschijnen van de schoolplaat op het punt om hun dalgronden aan de westzijde van de Hunze te bebouwen met de lucratieve fabrieksaardappel. Zij vormde een eerste stap in de verspreiding van de veenkoloniale bedrijfsstijl op de Hondsrug en het Drents plateau.

De ruimtelijke dynamiek is nu gekanteld in het voordeel van de zanddorpen. Sinds de aanleg van de N34 in de tweede helft van de jaren zestig zijn de Hondsrugdorpen in de afgelopen decennia flink gegroeid. Annen veranderde van een agrarisch dorp in een forensendorp. De nieuwe ‘stadlanders’ werken in Assen, Groningen of Veendam, terwijl een groot deel van de veenkoloniën nu in een krimpregio liggen. En de ‘zanddrenten’, die moesten wijken voor ruilverkaveling en natuur, boeren nu op het veen. Gelukkig is dit vergezicht nog even fraai als vroeger en nog niet aangetast door torenhoge windturbines.

Schrikbeeld voor veel Drenten,
een (protest)montage
van Albert Rademaker.

Met de dorpsuitbreidingen van de jaren zeventig en tachtig werd de Noordes van Annen opgeofferd. De Zuides werd gelukkig ontzien en is qua beleving nog even intens als voorheen. Toch is ook hier veel veranderd in met name het landbouwkundig gebruik en de verkaveling. De situatie ten tijde van de schoolplaat was nog vergelijkbaar met het kadaster van 1832. De Zuides was opgedeeld in ontginningsblokken die weer waren onderverdeeld in maar liefst 105 smalle percelen van soms maar een paar are. De meeste boeren hadden 5 à 10 percelen over de es verspreid; een situatie die ook gold voor de toen nog uitgestrekte Noordes. Door deze versnippering moest men goede afspraken maken over gebruik en toegankelijkheid. Met zogenaamde *voorstenen* (flinke veldkeien) werden de verschillende blokken en sommige percelen

De Zuides

Veranderende
tijden,
veranderende
technieken.

afgebakend. In feite was de es een 'sociale ruimte' waar regels en afspraken golden, vooral in de drukke zaai- en oogstperioden wanneer de meeste boeren aan het werk waren. Men kwam elkaar dan voortdurend tegen, moest over elkaars land en wisselden de laatste nieuwtjes en roddels uit. Soms ontstond er onenigheid over de juiste plek van een voorsteen wat meestal op het zomerfeest weer werd bijgelegd onder het genot van bier of jenever.

Het sociale karakter van de essen is in onze moderne tijd verdwenen door schaalvergroting en mechanisatie. Vóór de ruilverkaveling (rond 1980) waren er 20 á 25 grondeigenaren op de Zuides, nu zijn dat er nog ongeveer 5. Door de grote strakke percelen op polderformaat kan de akkerbouwer nu in korte tijd zaaien en poten. Het oogsten geschiedt vanuit een airco- gekoelde combine en een volautomatische aardappelrooimachine of bietenrooi-machine. Om ervan te kunnen leven zijn de akkerbouwbedrijven qua grootte meer dan verdubbeld.

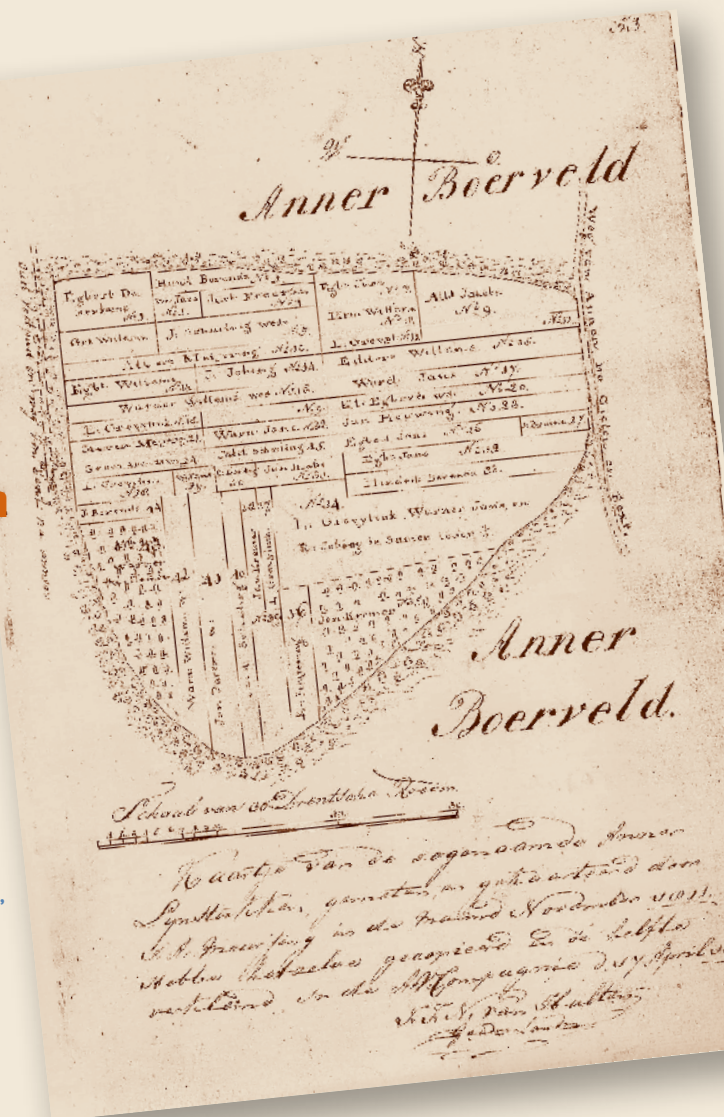
Links een digitale bewerking van de kadasterkaart van 1832: het oorspronkelijke esdorp ingeklemd tussen de Noord- en de Zuides.

In de deels zelfvoorzienende boerensamenleving werd vlas geteeld voor het linnen als stof voor kleding. Pas na veel intensievere bewerkingen zoals

De Lienstukken

Een oude ansichtkaart van eekschillers.

het roten (het rotten van het vlas), het braken (het breken van de bast) en het hekelen (het splijten van de vezelbundels) konden de vezels in de wintertijd gesponnen worden tot garen. Bijna elk dorp had één of meer wevers die het garen bewerkten tot lakenstof voor de kleding van boeren, boerinnen, dagloners en werkvrouwen. Als bijproduct werd ook het lijnzaad van het vlas benut. Het werd in de deel gedorst en als lijnkoek aan het vee gevoerd. Ook werd een extract van lijnzaad als medicijn gebruikt. In totaal hadden 38 verschillende eigenaren in 1832 een perceel op de Lienstukken. Opvallend is, dat ook een aantal Anloërs een perceel hadden in de Lienstukken. In het begin van de 20e eeuw is de eeuwenoude vlascultuur uit de dorpen verdwenen. Tegen het goedkope fabriekstextiel was de lokale, intensieve vlasteelt niet opgewassen.

Aan de brede stobben van sommige eiken (*stoven*), kun je zien dat het bosje vroeger als geriefhout is gebruikt. In de 19e eeuw was de houtteelt nog een lonende activiteit. De bast van de jonge, weer uitgelopen eiken, werd door eekschillers van de stam geklopt en verkocht aan de leerindustrie om de dierenhuiden te looien. De takkenbossen werden door de bakker als aanmaakhout in de oven gebruikt. Bij de invoering van het prikkeldraad als afscheiding ontstond na de Eerste Wereldoorlog ineens een grote vraag naar *'paalhout'*. Bij de ruilverkaveling in de jaren '70 en '80 zijn veel bosjes overgedragen aan Staatsbosbeheer. Slechts enkele zijn nog in handen van een boermarke of particulieren. In het moderne woondorp is eikenhakhout weer een gewild artikel voor de open haard.

Eekschillers in het bos

Flintendelvers.

Vorbij de rotonde kijken we over het voormalige *Hongerveld* uit op de N34. Zonder deze autoweg, die eind jaren 60 werd aangelegd als een snelle verbinding tussen Groningen en Emmen, zou Annen er nu heel anders hebben uitgezien. Waarschijnlijk zouden de opeenvolgende uitbreidingen op de Noordes, die nu achter ons liggen, van een bescheidener omvang zijn geweest. Opmerkelijk is dat N34 eerder is aangelegd dan de A28 die Groningen verbindt met de Randstad. De N34 was oorspronkelijk bedoeld om een snelle verbinding aan te leggen tussen de industriekernen Groningen, Emmen en de Twentse textielsteden. Maar de welvaartsstijging was in de jaren zestig en zeventig in een stroomversnelling geraakt. De nieuwe 'stadlander' die bij voorkeur landelijk wil wonen, kan zich nu één of twee auto's permitteren. Zo werden vele bemiddelde flatbewoners uit Groningen en Assen naar de inmiddels fraai beboste Hondsrug gelokt; daar kon geen stadswijk tegenop!

In Schuilings tijd waren stad en land nog strikt gescheiden; het waren aparte leefwerelden. Als jongeling heeft hij nog meegemaakt dat het

De N34

Manuscriptkaart 1811 van het vaststellen van de markegrens tussen Anloo en Annen.

Bron: Elerie H. De Strubben/Kniphorstbos 1993, Groningen. P 151.

‘werkvolk’ op het Hongerveld in de winter veldkeien ging delven. De grotere exemplaren gingen rechtstreeks naar de dijken en de zinkstukken; de kleinere keien werden tot gruis geklopt voor de aanleg van de eerste macadamwegen. Ongetwijfeld een zware klus om in weer en wind op de open heidevlakte *flinten* te delven; maar het leverde wel extra verdiensten op om de winter redelijk droog te komen.

Een bijkomstigheid is, dat de N34 is aangelegd op de markegrens tussen Annen en Anloo. De grens werd als één van de laatsten in 1811 vastgelegd. Bij de aanleg van de autoweg belandde een aantal grensstenen in het talud. Over het definitieve tracé werd in de jaren 60 nog flink gesteggeld tussen rijk, provincie en aanliggende gemeenten. Rijkswaterstaat wilde aanvankelijk geen flauwe bocht bij afrit van Zuidlaren, waardoor een deel van de Schipborger Strubben zou worden opgeofferd en landbouwgrond moest worden ingeleverd. De doortastende burgemeester K.H. Lambers hakte de knoop door en sprak de anekdotische woorden: *Geen gesodemieter, gewoon langs de markegrens*. Vanuit het landschapsschoon een wijs besluit.

De onlangs teruggevonden
markesteen langs de N34 op de
hoek van het Kluivingsbos.

De jaren 60 vormden het definitieve keerpunt in de overgang van werkdorp naar woondorp. Zowel voor de gemeente Anloo als de Commissie Dorpsbelangen was het een enerverende tijd. De gemeente zag mogelijkheden om, met dank aan de N34, de centrumpositie van haar hoofddorp Annen te versterken, terwijl Dorpsbelangen zich sterk maakte voor het opkrikken van de voorzieningen. In dit samenspel, dat niet altijd gladjes verliep, vormde de aanleg van het zwembad *De Borghoorns* ongetwijfeld een hoogtepunt. Het initiatief lag bij Dorpsbelangen dat

De Borghoorns

al in 1963 met het idee kwam voor een zwembad, dat immers hoorde bij de status van een hoofddorp. Een probleem was de financiering en de exploitatie die vooral op het bordje van de gemeente kwam te liggen. Maar toen de plannen voor een grote dorpsuitbreiding op de Noordes hun vorm kregen gloorde er hoop. De Commissie Dorpsbelangen wist, tegen de verwachting in, een bedrag van maar liefst f 36.000,- op te halen, dat wil zeggen een bedrag van gemiddeld f 60,- per gezin. Nog voor de realisatie van het grote uitbreidingsplan konden de Annenaren een duik in het diepe

nemen en de nieuwkomers vielen met hun neus in de boter.

Aan het begin van de grote dorpsuitbreidingen op de Noordes telde Annen circa 2000 inwoners. In 2010, na de opeenvolgende uitbreidingsplannen, is het dorp uitgegroeid tot een woongemeenschap van 3686 inwoners. In 1912 toen Schuiling zijn schoolplaat uitbracht telde Annen bijna 800 inwoners. Aan de noordzijde van het zwembad ligt nog een klein rudiment van het akkermaalshout dat eens de Noordes omringde. In het voorjaar bloeien hier uitbundig de bosanemonen.

Annen, 1971.

Aan de noordelijke rand van de laatste dorpsuitbreiding 't Veld zien we de laagte van een voormalig smeltwaterdal. Iedere fietser die regelmatig langs de oostkant van Hondsrug fietst ervaart met enige regelmaat het valse plat van deze glooiingen. Het oorspronkelijke dal werd in het Laat-Weichselien, ruim 40.000 jaar geleden, onder polaire omstandigheden gevormd. In die tijd reikte het landijs niet verder dan de lijn Denemarken en Hamburg. De winterse sneeuwjachten zorgden jaarlijks voor een dik sneeuwdek dat in het voorjaar smolt en via een uitgesleten depressie werd afgevoerd naar de Hunzelaagte. In de zomer werd het ingesneden dal weer opgevuld door modderstromen van leem en veldkeien die op de bevroren ondergrond afgleden langs de

dalhelling. Een paar procent afhelling was al voldoende om dit erosieproces op gang te zetten. Bij de uitmonding in de Hunzevallei werd een puinwaaiër afgezet. Onder de condities van een kale poolwoestijn werden de dalen later opgevuld met 'dekzand' van ijzige zandstormen. In zeer natte periodes maakt het overtollige regenwater nog steeds gebruik van deze voormalige smeltwater-depressies.

Op de noordelijke dalrand lag de markegrens met Zuidlaren. Tegen het eind van de middeleeuwen gingen grote schaapskudden een onderdeel vormen van het landbouwsysteem. Gedurende de hele 16e eeuw waren er voortdurend weideconflicten tussen de dorpskudden van Annen en Zuidlaren. Pas in 1602 werd door

De Drostenuil

De geomorfologische kaart van de Hondsrug, STIBOKA Wageningen 1976.

- ① Smeltwaterdal Overriet (foto boven).
- ② Smeltwaterdal (in de volksmond) Tranendal.

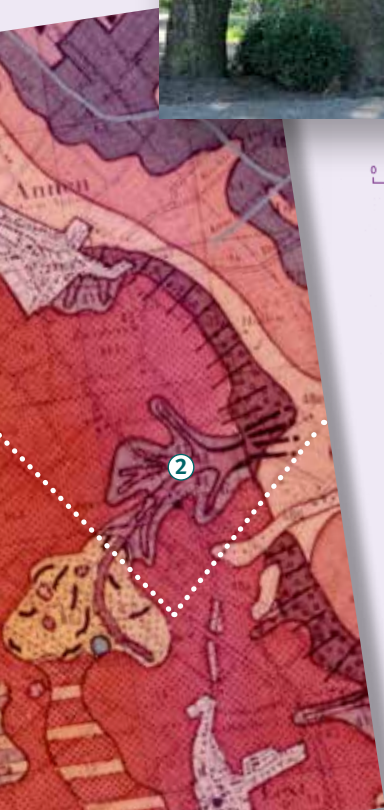

de Etstoel, het hoogste rechtscollege van Drenthe, een einde gemaakt aan dit voortslepende conflict. Op de noordelijke rand werd in de heide een kuil gegraven waarin een grenssteen werd geplaatst. Als *steenpaal* gebruikte men één van de dekstenen van het hunebed dat op de schoolplaat van Schuiling staat afgebeeld. De Zuidlaarders mochten voortaan alleen ten noorden van deze *Drostenkuil* met hun kudde grazen. Ter compensatie moest de boerschap van Annen elk jaar in mei een ton bier leveren aan de Zuidlaarders. De voormalige markegrens vormt

nu de gemeentegrens tussen Aa en Hunze en Tynaarlo. In de jaren zestig werd de verdwenen grenssteen aangeploegd door een landbouwer die op de markegrens woonde. De voormalige dek- en grenssteen vormt nu de afbakening van een oprit aan de Lageweg. Het zou mooi zijn om de Drostenkuil weer op zijn originele plek te herstellen. De plichtigheid kan naar oud gebruik worden opgeluisterd met een ton bier die door de huidige marke-volmachten van Annen en Zuidlaren kan worden genuttigd.

De voormalige dek- en grenssteen aan de Lageweg 18 te Zuidlaren.

Kaartje van het markeconflict tussen Annen en Zuidlaren.

(Bron: *De Strubben/Kniphorstbos*, p. 142.)

Situatie in 1602 rond Noordloo

- 1 Hof van Ubbena
- 2 Drostenkuil
- 3 'bargien' nabij het Borkerholt
- 4 Galgenberg

- Bouwland
- Latere markegrenzen
- Aanspraken van Zuidlaren

‘Welk een kleurenweelde!’ is de eerste indruk van wat de schilder Gouwe ons hier voorogen heeft getoverd. Een beeld van zomerpracht, beschenen door een koesterende augustuszon. De tegenstelling van golvende korenakkers, met sappige groenlanden daarachter, in de laagte en in de verte de hoge, rokende schoorstenen der moderne nijverheid. Een beeld van noeste vlijt bovendien, van wat de zwoegende landman, huizend in schamele woning, aan vrij schrale bodem weet te ontwoekeren; immers de heideplant, al prijkt ze mede in volle zomerdos, staat, als Drente’s karakterplant, terecht op de voorgrond; ze bedekt nog, trots de vele nieuwe ontginningen, vrij wat meer dan 1/3 van Drente’s zandbodem.

Langs de rand van de laatste dorpsuitbreiding 't Veld bereiken we het punt van waar de kunstschilder A.H. Gouwe het dorpslandschap van Annen in 1912 heeft vastgelegd. In een

Een esch in Drenthe

enigszins opgewonden, romantische stijl, schetste Schuiling zijn vroegere leefomgeving.

De tegenstelling tussen het huidige woondorp en het oorspronkelijke werkdorp kan worden verbeeld wanneer we Schuiling's schoolplaat van 1912 vergelijken met een huidige drone-opname, vanuit hetzelfde gezichtspunt. We zien dan in één oogopslag het idyllische

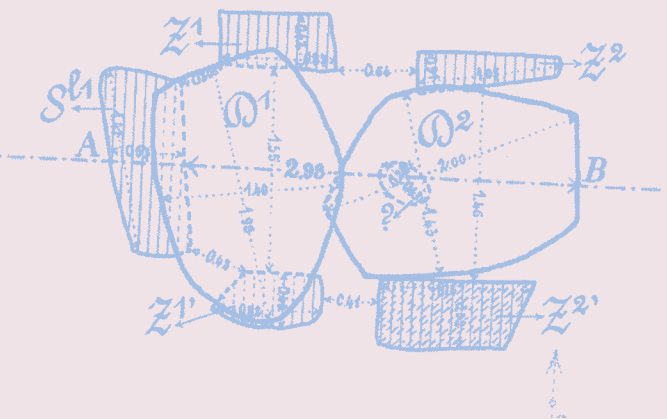
esdorpenlandschap van 1912, tegenover het sterk '*verstedelijkte*' landschap van nu. Toch is het verleden niet uit het landschap verdwenen: het hunebed en het pas gerealiseerde gedenkteken van Roelof Schuiling markeren vijf millennia menselijke geschiedenis.

Foto Jannes Meinders

Via een sluipeggetje door de nieuwbouw bereiken we het hunebed D 9 van Annen. Zonder overdrijving is dit monument op bijzondere wijze opgenomen in het moderne dorp. De integratie in het dorpsleven was zelfs zo succesvol dat het hunebed jaren achtereen als fietsenstalling werd gebruikt van de aanliggende bushalte. Aan deze vanzelfsprekende functie kwam een eind toen een recreërende westerling er een foto maakte die uiteindelijk in de krant belandde. Na veel geharrewar tussen gemeente en busmaatschappij kwam men uiteindelijk tot een oplossing met een eenvoudige fietsenrek buiten het zicht op het monument

In feite is het hunebed D 9 voor de helft geruïneerd. Van de oorspronkelijke vier dekstenen ontbreken er twee. Volgens een opmeting van de archeoloog Sake Jager is er waarschijnlijk één gebruikt voor de aankleding van de eerder

De opmeting van het hunebed door de archeoloog Van Giffen.

Op het erf van het huis aan Zuidlaarderweg 110 stond de korenmolen die Schuiling op zijn schoolplaat liet afbeelden. In de bestrating van de oprit werd de oude maalsteen verwerkt.

het weidse panorama met een magistrale hemelkoepel. Op verzoek van Schuiling werd het hunebed bij het maken van de litho voor de schoolplaat behoorlijk *'opgepimpt'* om het contrast met rokende schoorstenen op de achtergrond aan te scherpen.

Bij onze terugkeer naar het oudste deel van het dorp komen we langs de plek waar de korenmolen van Annen heeft gestaan. Dit landmerk te midden van het dorp stond symbool voor de oude rogge-economie van het esdorp.

Het oude esdorp

Een wandeling door de oudste kern van een esdorp is altijd een belevenis. Wie daar oog voor heeft, ziet dan hoe ingrijpend ook de historische kern is veranderd bij de overgang van werkdorp naar woondorp, hoewel het verleden in het dorpsbeeld nog steeds leesbaar is, zijn de functies volledig gekanteld; in de oude kern, eens het kloppende hart van werkdorp, wordt niet meer geboerd maar uitsluitend nog gewoond. De overgebleven boeren zijn verhuisd naar elders

of hebben zich gevestigd in het buitengebied van Annen waar de Hunzelaagte de meeste ruimte bood. De schoonheid van de nog oorspronkelijke esdorpen op de Hondsrug trok in de 19e eeuw al de aandacht van internationale reisgidsen. De Parijse journalist Henry Havard werd op zijn reis door Nederland direct gegrepen door ‘... *die prettige dorpen van Drenthe!*, want zij waren het, die de beste landschapsschilders van

de oude Hollandsche school hunne ingevingen hebben geschonken'. Op zijn tochten langs *'de welvarende gehuchten'* werd ook zijn romantisch gemoed heftig geprikkeld door *'hunne schilderachtige en bevallige voorkomen en onopgesmukte schoonheid'*. Eén van de bekende kunstenaars die in Annen actief is geweest is de vermaarde behangschilder Egbert van Drielst. Eind 18e eeuw heeft hij van de boerderij *Zandvoort* op Schoolstraat 5 twee fraaie schetsen gemaakt. Tot in de jaren 80 vormde de boerderij één van de meest oorspronkelijke boerderijen van het dorp. Helaas was er geen geld voor een ingrijpende restauratie en werd het monument in spe vervangen door een nieuwe boerderij die qua vorm overeenkwam met het oude pand.

In ons digitale tijdperk kunnen we snel een indruk krijgen in de veranderingen van de oude dorpskern. Uitgangspunt is het kadaster van 1832 dat via www.hisgis.nl 'Drenthe' kan worden opgeroepen en informatie geeft over het boerderijtype, de eigenaren, het grondgebruik, de belastingopbrengst etc. Via het kadaster van 1832 kunnen we ook terug in de tijd door deze te combineren met nog oudere bronnen, zoals de vermaarde Drentse grondbeschrijvingen uit de 17e eeuw. Van Annen weten we bovendien dat er bij het 'sluiten' van de marke in de 13^e eeuw 13 boerderijen stonden. Op basis van al deze data kan zo een redelijk betrouwbare reconstructie worden gemaakt van het oude dorp en de veranderingen die hebben plaatsgevonden.

Boerderij Zandvoort op de ingekleurde prent van Egbert van Drielst en huidige situatie op Schoolstraat 10.

Een doorkijk in de Schoolstraat, vroeger en nu.

